

Svetlana Slapšak

Foto: Iztok Dimec

PISMO ZANAMCEM

Intelektualno disidentstvo: vojne za pozabo, vojne za dediščino

*P*ozaba je pomembna strategija vojn za dediščino. Teritorialnost in običaji disidentov zahtevajo precizen antropološki opis, dokler so še žive priče oz. aktanti disidence (v Jugoslaviji 1966–1990): od konca hladne vojne je disidenca obsojena na pozabo, manjkata ustrezen opis in raziskarva, zgodovinska antropologija disidentov, torej; na drugi strani pa vojne za dediščino spomin utapljuje v novih strategijah moči. Fragmentacija, zdrš v banalnost in strukturni kompromisi odlikujejo »tranzicijsko disidenco« – adynaton – ki pa ima prepoznavne sociokulturne funkcije. Diskurzivna disidenca in državljanska praksa upora bi lahko bila osnova novega intelektualnega disidentstva po koncu vojn za pozabo in dediščino.

*

Adynaton je retorični in slogovni izraz, skoraj filozofski, saj ga že Aristotel uporablja v *Metafiziki*. Beseda pomeni »nemogoče« in se nanaša na primerjavo s popolnoma materialno nemogočim: leteči prašiči, grozdje, ki raste na vrbi. Delček možne resnice ali materialne ustreznosti, ki ga še najdemo v analogiji, v tem primeru ne obstaja več. Konec znanja, bi rekli, a tudi konec učinkovanja. *Adynaton* je lahko figura laži, duhovitosti, nonsense humorja, arbitrarnosti, najpomembneje pa je, da zaznamuje mejo, za katero postanejo vsa dejanja transparentna: laž uniči samo sebe, humor razkrije svoja sporočila. Vsekakor pa po tej figuri ni več mogoče nadaljevati, to je točka brez vrnitve. Dejanje je onemogočeno, besede so izgubile pomen. Zanima me torej *adynaton*, ki se je pojavil v Sloveniji in je zaznamoval moj obstoj in delo tukaj ter po mojem mnenju zaznamoval tudi strukturni kompromis, tisto hudo, če ne celo usodno samooškodovanje, rano, ki že več kot trideset let opredeljuje tukajšnje kritično mišljenje. Geste in postopke budno spremljam že od samega začetka svojega zavestnega obstoja in dela. Sem sem prišla z bogato disidentsko preteklostjo še iz študentskih dni – spremljali so jo dolgoletni odvzem potnega lista, sledenje in šikaniranje s strani SDB (vključno z razbito arkado), nedostopnost univerzitetne kariere, nemožnost objavljanja, prilagajanje zasebnega življenja razmeram notranjega izgnanstva. Po Titovi smrti je bilo drugače – objavljati je bilo mogoče, a sem s svojim stališčem proti srbskemu nacionalizmu ostala v manjšini, še izrazitejše zaradi moje hkratne opredelitve za feminizem. Službo sem izgubila po skonstruiranem procesu, v času ko sem se nekako

preživljala v na novo vzpostavljenem in že takoj okrnjenem ozračju pluralizma. Kot predsednica Odbora za svobodo izražanja Društva pisateljev Srbije sem v letih 1987–90 izdala več kot 50 izjav in peticij, ki so se večinoma nanašale na primere sojenj po 133. členu KZ o verbalnem deliktu. V tistem obdobju sem delovala kot (samooklicana) zastopnica kulturnih in političnih zahtev Slovenije in uspela zagotoviti solidarnost v procesu zoper JBTZ, napadu na Tomaža Mastnaka ter organizirala obisk slovenskih intelektualcev v Beogradu (Rastko Močnik, Slavoj Žižek, Tomaž Mastnak). Na skupščini Društva pisateljev leta 1988, ko je okoli 400 udeležencev glasovalo za bojkot slovenske kulture, sem bila edina, ki sem govorila in javno glasovala proti. Med obleganjem Vukovarja sem se po številnih grožnjah preselila v Slovenijo: za mano je bilo petnajst let potovanja iz Beograda v Ljubljano in obratno, dvojni dom in pet let poučevanja na FF, na Oddelku za slavistiko.

V Slovenijo sem prišla s prepričanjem, da se moja kritična dejavnost lahko nadaljuje. In res sem še nekaj časa pisala tedensko kolumno, dokler niso zaradi mojega članka zausstavili tisk številke, izvrgli stran z mojim člankom (Vini Pu in ptice tujke v *Republiki*) in prekinili sodelovanje z mano. So me pa dočakali tudi napadi v medijih, odpoved pogodbe o predavanjih na FF; po nekem javnem pogovoru v Gorici me je poklical vidni član stranke – naslednice ZKS – da bi me poučil, da kot tujka ne smem govoriti kritično o Sloveniji. To se je večkrat ponovilo v različnih oblikah: najbolj cenjeni prozaist mi je, resda pijan, rekel, da kot Srbkinja nimam pravice pisati o demokraciji; ugledni sociolog je v *Novi reviji* zapisal, da sem »dekle z Balkana«, ki ne ve, kako se obnaša v tuji hiši, da sem *homo erectus*, ne pa *homo sapiens*;

in nazadnje se je Slavoj Žižek v *Mladini* vprašal, zakaj sem sploh zaprosila za slovensko državljanstvo. Poznejših žalitev v medijih SDS in drugih napadov, verbalnih in fizičnih, ne bom omenjala. Seveda se je vedno našel krog tistih, ki so bili ob tem iskreno ogorčeni, ponujali pomoč in glasno protestirali. In po drugi strani mi je samoizpraševanje, ki ga je vse to vzpodbudilo, izjemno koristilo. Molk javnosti, nepriznavanje, nezmožnost sodelovanja in celo ukinjanje možnosti za delo in preživetje so bili veliko hujši ... in stalni. No, za dobrih deset let sem dobila možnost dela v instituciji, ki je bila vsaj v izhodišču videti imenitno.

Osebna razočaranja so tu le ilustracija. Resnejši je strukturni kompromis največjega dela intelektualnega prebivalstva Slovenije, ta zadeva pristajanje na poniževanje in odrinjanje tujcev ... »tujcev«. Upam si trditi, da je prav to deklasiralo ne le prejšnje vzpone, kulturne uspehe in redke politične dosežke, ampak tudi ustavilo intelektualno potenco celotne kulture – še ostreje, za dvajset let je povsem omrtvilo disidenco. Nastal je *adynaton*, ki ga bom skušala pokazati na očitnih primerih, predvsem primerih sovražnega govora. Pierre Vidal-Naquet, eden mojih učiteljev, je dejal, da priseljenci zaradi veliko težjih pogojev, ki jim jih pogosto postavljajo tisti, ki jih sicer branijo, postanejo pametnejši. Kritika družbe, njene misli in kulture ne more biti samoo-mejena, torej samocenzurirana, ne more vzpostavljati »meril«, ki bi se ujemala z nacionalizmom – že zaradi zahtev sloga. Majhne so predvsem možnosti reagiranja ali pa jih sploh ni: potrditev lahko iščeš v tujini, a brez državne/institucionalne podpore (prevod, financiranje, promocija) je to jalovo delo, ki se vedno lahko obrne proti avtorju. Zaradi vse te tišine lahko žrtev popolnoma oglušiš.

*

Ne morem zanikati, da so bila v zadnjem času nekatera najbolj brutalna dogajanja institucionalno obrzdana, in hvaležna sem, da se je to zgodilo v času mojega življenja. Ostaja pa, da je po izrazitih uspehih v 80. letih prejšnjega stoletja slovenska intelektualno kritična populacija, pravzaprav disidenca, hitro, neodgovorno in do nacionalizma prizanesljivo opustila svoje temeljne postulate za vsaj dvajset let, vse do krize, ki je resno ogrozila umetniške in intelektualne kroge okoli leta 2010 in pozneje. Uvrščanje tujcev s področja kulture in znanosti v drugo, nižjo kategorijo, ki predpostavlja nekritičnost, omejeno odgovornost in molk, je etično nagnusno, saj se je ta ista populacija vsaj delno solidarizirala z »izbrisanimi« ter z raziskovanjem in aktivizmom pomagala ozaveščati o odgovornosti. Intelektualce – tujce je ta disidenca, v primerjavi z izbrisanimi dojemala kot konkurenco. Morda jih je bilo malo, vendar to ne zmanjša greha in nepravilnosti, ki jih povzroča osnovna motivacija. To se je poznalo v številnih zevajočih razpokah v sistemu zapostavljenosti in molka, nadalje v jezikovnih zahtevah, pogosto višjih kot za tiste s slovenskim maternim jezikom, v negiranju enake vrednosti iste stopnje izobrazbe v nekdanji skupni državi, v zanikanju nekdanjega ugleda institucij in ljudi, v pozabi skupnih akcij jugoslovanskega disidentstva. Prepozna se tudi v privilegiranem položaju »dobrih« tujcev, ki niso bili kritični, niso zaznavali nacionalizma in so bili na pravi strani vojne ... skupaj s svojim kolektivom, torej brez kritike na obeh straneh. Proces soočanja s tistim strašnim porazom kritične kulture v Sloveniji se nikoli ni začel. Posledice takšnega obnašanja in v glavnem prikritih

stališč so se pokazale ne več v odnosu do tujcev, temveč v ključnih napakah in v samocenzuri disidentskega potenciala. Ta je oživel šele po premoru približno ene generacije in prinesel prav neverjetne spremembe v politični mobilizaciji prebivalstva. Posledice mrtvega teka stare disidence pa so bile točno tisto – *adynton* – kar je nova generacija morala prekiniti.

*

Res ni potreben prevelik napor, da se opišeta pisanje in javni govor, obremenjena s sovraštvom, ki sta se pojavila v zadnjem desetletju: zasnovana sta na neznanju, preziranju znanja, prepisovanju iz ameriških desničarskih in neofašističnih portalov in tudi nekaterih evropskih, na lažeh, prevarah, stereotipih, znanstvenih falzifikatih in naracijah o zarotah, na populistični psevdoznanosti, na sovraštvu, zavisti, primitivizmu in popolni politični pokornosti. Ključno vprašanje, ki si ga mora zastaviti vsak državljan, je, ali bo v neposredni prihodnosti živel v sovraštvu, strahu in nasilju ali v umirjenem političnem dogajanju, čeprav morda ta ne obljublja ne systemskega ne hitrega izboljšanja, v najboljšem primeru le majhne korake. Vprašanje je tudi, koliko državljanov je že pripravljenih živeti v sovraštvu, strahu in nasilju in koliko jih v takem stanju vidi možnost izpolnitve nekaterih svojih želja in upov – tako kot že v nedavni, temeljito dokumentirani in preučeni preteklosti. Ali bi lahko to bila že večina? To, kar se dogaja okoli nas, potrjuje, da ta lekcija do danes, več generacij kasneje, še ni obvladana.

Nauk, da se zgodovina ponavlja kot farsa, bi popolnoma ustrezal. To, kar je bilo v osemdesetih letih vredno

razmišljanja intelektualnih in alternativnih elit, filozofov in umetnikov, se danes dogaja v domeni, ki nobene od teh družbenih skupin, v kolikor še obstajajo, ne zanima. Zgodovina prepovedi, zamolčevanja, zastraševanja, odstranjevanja iz medijev in kadrovskega cirkusov je preveč bogata, da bi si zaslužila kaj manj od resnega raziskovanja neke dobro sestavljene, motivirane in neprestrašene skupine. Vprašanje svobode izražanja se je po eni strani zaostri zaradi neprimerne javnega govora, po drugi strani pa sta se raztresenost in načrtovana banalnost vsakdanjih tem kot bumerang vrnili v sfero svobode izražanja. Nenavaden proces, ki napeljuje na stare zmede glede »neodvisnih« medijev. Ti so izginili s prvim valom pomoči državam, ki so nastale na ruševinah državnega socializma. Evropska unija ima sicer nekaj instrumentov za zaščito svobode izražanja, še zmeraj pa nima učinkovite politike za ohranjanje svobode izražanja v medijih. Ameriški primer je bil popolnoma drugačen: neodvisni mediji so bili tisti (kot nekoč PBS), ki jim je država plačevala, da jo nadzirajo oziroma kritizirajo. Namen tega je, da se vsaj v enem segmentu medijske džungle ne sme dovoliti vpliva lobističnih interesov in kapitala. Danes je to področje donacij, vendar ni mrtvo. Situacija pri nas je katastrofalno zapuščena, o »osvobajanju medijev« se je predolgo in preveč lagalo ter goljufalo.

Na tem področju, namreč na področju zaščite svobode izražanja, sem bila dejavna več kot trideset let. A pri tej zadevi ni upokojitve, še manj je prostora za iluzijo, da obstaja oblast, ki si ne želi omejevati in nadzorovati državlanskega razuma. Če je že na majhen kotic svobode in na kanček razsvetljenskega novinarstva reakcija tako kirurško precizna, potem je edino, kar nam preostane, ničelna stopnja

kompromisa. Tu gre za digniteto in, kot rečeno, razum državljanov. Sem kontekstualno umeščam svojo interpretacijo termina *adynaton*.

*

Med drugim sem pisala tudi o sodelovanju intelektualnih elit pri ustvarjanju nacionalistično-populističnega diskurza v Srbiji od leta 1986 do 2001. Takrat je moje pisanje še imelo znatno recepcijsko »okno«, ker se je dalo odgovornost zlahka locirati in ker so intelektualne elite krhke in reagirajo že na dokaj blag pritisk. Danes pa ni več nobenega zasilnega izhoda: v novem globalnem populizmu se nihče več ne sklicuje na intelektualne elite, niti za namene proizvodjanja populističnih naracij ne: populistični stroj je avtonomen, tako rekoč *perpetuum mobile*. Na eni strani je to zadovoljujoče, ker se tisti redki goreči ljubitelji populizma med intelektualnimi elitami zdaj izkažejo kot popolne groteske. Na drugi strani pa je ta stroj neprimerljivo večji in hitrejši in se nikakor noče ustaviti, da bi ga lahko analizirali. Intelektualne elite so torej outsiderji, naj so ljubitelji ali sovražniki populizma ... Ostaja še upanje, da se bo neka organizirana skupina nekje zoperstavila, lokalno in morda tudi globalno, populističnemu stroju. Intelektualne elite v tem primeru lahko ponudijo svoje znanje in pedagoške usluge, kar bi morda pripomoglo k uničenju populističnega stroja, s čimer žrtvujejo bolj ali manj vse, kar imajo – čas, ostanke družbenega položaja in institucije. Ah ja, občasno tudi življenje.

Tak pogled na populizem je nedvomno hiperevropski, kjer je populizem razumljen kot narativno jedro desnice: v ZDA

je populizem sprejemljivejši kot ena od strategij parlamentarne demokracije, in sovraštvo zoper elite kot narativno jedro populizma ima dolgo zgodovino. Enostavna pojasnitev, da so evropski parlamentarni sistemi daleč bolj raznoliki in mehkejši od ameriškega, ne pomaga. Sodobni globalni populizem zahteva novo razumevanje, tako rekoč osnovno šolo za vse, ki se populizma – posebej novega – bojijo. Če hočemo razumeti novo pojavnost populizma, se moramo vrniti k antičnim pojmom državljana, javnega diskurza oz. zavajanja, retorike in k spremembi, ki je populizem ustoličila kot stil oblasti in ki je nastopila s krščansko retoriko.

*

Zadeve postanejo veliko bolj očitne, če termine populizem, populist/populistično zamenjamo z grškima izvirnikoma – demagogija in demagog. Antični učbeniki retorike so tako precizno navedli, opisali in kritizirali retorične napake, ki tvorijo demagogijo, da je denimo Goebbels z minimalno gimnazijsko retorično izobrazbo samo sledil napakam kot sistemu. Pred tem je sodobnik demagogov v neposredni demokraciji, komediograf Aristofan, živahno in strupeno opisal njihove like. Antična demagogija je tako razgaljena, da je bila za novo demagogijo, manj transparentno in uspešnejšo, potrebna celotna nova retorika. Ta se je uresničila v krščanstvu s samo eno retorično figuro, prej razumljeno v glavnem kot stilska napaka: *parabola*. Gre za močan termin, ki je v nekaterih romanskih jezikih prevzel celotno polje pomenov za besedo in govor. *Parabola* je zgodba, tipična za Novo zavezo, v kateri je pravi pomen skrit v simboličnem dogajanju; ni načina, da se zgodba razume, če je bralec/poslušalec ne

pozna od prej. On samo *prepoznav*a tisto, kar je že njegovo védenje. Namesto procesa razumevanja, logičnega sklepanja in diskurzivnega povezovanja ostaja samo sklicevanje na zahtevano in obvezno. Govorec je obenem nosilec avtoritete oz. oblasti, dvom je izločen, dialog je lahko samo konvencija. Bralec/poslušalec pa je po definiciji v podrejenem položaju, najprimernejši je, če je iskren in nepismen ... Izjemno redko se je parabola raziskovala v kognitivnem in retoričnem pomenu, veliko pogosteje pa kot poučna biblijska zgodba. Lahko jo opišemo kot nasprotje pojma in termina *parresia*, kakor je o tem razpravljal Foucault. *Parresia* je iskren in jasen govor, brez retoričnih figur. *Parabola* pa je iskreno ponavljanje besedila, ki je po definiciji večpomensko, simbolično, nejasno in zapleteno. »Iskrenost« je tukaj prvina vere, ne razumevanja in znanja. Če je diskurz *parresia* morda poenostavljen, a verodostojen prikaz dejstev, je *parabola* zmanipulirani prikaz, ki zahteva enoten odziv brez kritike. Tako je v zgodovini idej, v retoriki in zgodovini javnih diskurzov, v kulturi in v vsakdanjiku *parabola* označevala prehod iz diskurza očitnega, logičnega in za kritiko odprtega v diskurz enigme, katere pomen ne razkriva nobena jezikovna in logična operacija, temveč vera, oz. vstop v kolektivno nezavedno. Krščanstvo je zahodnim kulturam prineslo prehod od razuma in preverljivega znanja, ki se stalno spreminja, v inertno narkozo vere. Povezovanje »judokrščanskega« in antičnega sveta je tako ne samo nelegitimno oz. neupravičeno, ampak tudi destruktivno in etično škodljivo. Nava- jam preproste besede Lewisa Binforda, slavnega ameriškega arheologa, ki jih je izrekel na predavanjih v Ljubljani leta 1986: »Če hočete razširjati meje znanja, greste na univerzo: če hočete resnico, jo dobite v cerkvi.«

*

Atenska neposredna demokracija je poznala še eno pomembno bipolarno definicijo, ki je ločila državljana (*polites*) od – najbližje po pomenu – rojaka (*patriotes*). *Polites*, ki ni obseden s privatnimi interesi (antični termin za takšnega je *idiotes*), ampak s politiko, z javnim interesom in odgovornostjo, je nasprotje patriota, nekoga, ki ga opredeljuje zgolj kraj, kjer je rojen. V drugačnem kontekstu, denimo v Prešernovi *Zdravljici*, ima termin rojak lahko tudi političen pomen, saj naslovljenec ni imel lastne države: seveda je ob tem sosed mejak tudi potencialni zaveznik. Demagogija oz. populizem potrebuje le patriota, ki nima interesa za politično državo in demokracijo, ima pa interes za nejasno teritorialno-identitarno pripadnost. Če je bila za atensko demokracijo najhujša nočna mora državljanska vojna (*stasis*), je za rimsko republiko, ki je pravzaprav timokratska oblast z neprekinjenim barantanjem med patriciji in plebejci, nenehna grožnja državljanske vojne pravzaprav nujna za usklajevanje oblasti. V pozni republici mora plebs, mestna revščina, živeti v centru oblasti (*Urbs – Rim*), kjer ga preživljajo z brezplačno hrano in zabavo, kot nestabilni element ravnovesja oblasti. Zahodna demokracija, od preнове z revolucijami, kot so nizozemska, angleška, ameriška in francoska, nikoli ni sledila modelu neposredne atenske demokracije, temveč modelu rimske, deloma dogovorne timokracije. Moderna parlamentarna demokracija je torej hibrid in zlahka sobiva z monarhijo ali diktaturo, enakost pred zakonom in emancipatorne politike vzpodbuja skoraj enako kot restriktivne ... Parlamentarna demokracija lahko dopušča in inkorporira sistem kast, rasizem, kolonialno nasilje, različne doze

človekovih pravic, najperverznejše kombinacije prisile in osebne svobode. Osnovni greh v primerjavi z neposredno demokracijo ni toliko v nespoštovanju enakosti, kolikor je v neupoštevanju najbolj subverzivnega načela neposredne demokracije: ni kvalifikacij za ukvarjanje s politiko, vsi državljani so enako sposobni za skrb drugih državljanov v časovno jasno omejenih (kratkih) mandatih, ko služijo kolektivu, izbrani pa so s kocko, kot na atenskih komunalnih volitvah. Predstavniški sistem še zlahka prenese različne majhne ostanke neposredne demokracije, posebej na lokalnem, omejenem nivoju, a ideje, da so vsi enako usposobljeni za oblast, nikakor ne sprejema. Skrajni rezultat je ekspanzija neke skupine v nacionalni kolektiv, ki enemu in njegovi skupini v ekstazi preda vse svoje prerogative: parlamentarna demokracija, podobno kot nekoč rimska, pretežno patricijska oblast, prehranjuje in ščiti nestabilni in tvegani del kolektiva, ki ga zato lahko uporabi za preprečitev krepitve želje po demokraciji. Populizem torej ni *evil twin* parlamentarne demokracije, ampak njen pravi obraz. Današnji vzpon populizma v svetu, od Filipinov prek ZDA vse do osrčja združene Evrope, ni nekakšen nenaraven in nevaren izrastek na telesu parlamentarne demokracije, nekakšna bolezen, nesrečna faza: ne, to je tisto, kar je od parlamentarne demokracije sploh ostalo. Morda se je po koncu druge svetovne vojne oz. zmagi parlamentarne demokracije nad nacističnim in fašističnim populizmom na Zahodu moč takšne demokracije mnogim še zdela prepričljiva, tako da so njeno področje imenovali »svobodni svet«: ko je padel nedemokratični, neparlamentarni in totalitarni svet, glavni sovražnik svobode, je postalo očitno, da uvajanje parlamentarne demokracije postopoma pelje samo v populizem.

Možna strategija za nevtralizacijo populizma bi bila, da državljani prevzamejo in nosijo precej težak in zapleten paket dejavnosti, ki bi obsegal vzgojno delo med žrtvami populizma, začevši z intenzivnim branjem povojnega evropskega eksistencializma, retorično usposabljanje za dekonstrukcijo populističnih parabol, obvladovanje verbalnih sredstev proti neumnosti, svobodo formuliranja novih etičnih pravil – skratka vsa nekdanja podporna orodja revolucionarnega boja. Med njimi je tudi prepoved, če gre za korist prebivalstva. Nekateri evropske zakonodaje poznajo take predpise, denimo nemška in francoska. Osnovni kriterij razlikovanja med svobodo izražanja in sovražnim govorom je, da javna izjava ali tekst izpolnjuje merila izražanja mišljenja, oz. da ima formalne značilnosti logično preverljivega stališča ter da spoštuje humane in etične standarde, ki jih brezpogojno in ostro, tudi s prepovedmi in strogo regulacijo, zahteva sodobna družba.

Težko je utemeljiti teoretski model pojava, s katerim se nihče v določeni kulturi noče spoprijeti znanstveno, ker da tega ni vreden. Takšno stališče je primerljivo s stališčem, da alternativne kulture niso vredne raziskovanja, da kič ni vreden raziskovanja, da nacizem in fašizem nista vredna raziskovanja njune kulturne in jezikovne produkcije. Te zmote so bile sporadično in z različnim časovnim zamikom presežene. V današnji slovenski znanstveni srenji pa raziskovanje fenomena medijev, ki širijo grožnje in sovraštvo, ni obravnavano z resnostjo, ki si jo zasluži. Na drugi strani so raziskave na prvi pogled ožjega dometa, denimo lingvistične, mikrozgodovinske in ozko antropološke, pogosto povezane s pričevanji, spomini, sekundarnimi viri in zasebnimi arhivi. Raziskovanja na tej ravni dopolnjujejo

teoretske razprave, včasih jih posredno tudi kritično postavljajo v novo luč. Takšna je zbirka zabeležk, komentarjev in krajših študij Victorja Klempererja *Lingua tertii imperii*. Avtor svoje pisanje definira kot filološke eseje. Klemperer povezuje jezikovne normative z novimi pomeni, raziskuje neologizme, izposojenke oz. kalke (*calque*) – dobesedne prevode, semantično zgodovino terminov, neosemanteme. Te spremembe spremlja na sinhroni in diahroni ravni: ponavljanje, pomenske skupine (*cluster*), in potem v semantičnih sekvencah in kontekstih, v katerih se pojavljajo. Iz njegovih zapisov lahko sledimo določeni retorični modi v obdobju kakšnih deset let. Klemperer raziskuje možne razloge in motive, a predvsem strokovno oz. lingvistično precizno opisuje dinamičen mehanizem jezikovne prilagoditve ideološkemu konglomeratu, ki deluje z nasiljem, prisilnimi adaptacijami in ima dokazljive posledice za življenje ljudi.

Psihološka priprava na določeno politiko brez jasne ideološke osnove je klavrn projekt s težko predvidljivimi posledicami. Zato je v izhodišču nujno mapirati prepoznavne učinke objavljenih besedil. Preglednica učinkov je videti tako:

- Učinek presenečenja v medijskem prostoru z uvajanjem lažnih novic (v glavnem z ameriških skrajno desnih spletnih portalov), osebnega napadanja, zmerjanja, poniževanja in etiketiranja posameznikov – skratka z ukinjanjem pravil dostojne komunikacije in žurnalističnih pravil.
- Vztrajno, neprestano, obsesivno ponavljanje istih stališč, pridevkov, formul in idiomov: rezultat naj bi bil izgubljanje pomena besed, otopelost in poenotenje reakcij kolektiva, ki je izpostavljen postopku.

- Ustvarjanje vtisa, da je javni govor neobvezujoča dejavnost, kar vključuje amaterizem oziroma umanjkanje novinarske profesionalnosti avtorjev v medijskem centru.
- Kontrastni obrat: v osnovi infantilna tehnika, prenesena v javno komunikacijo. Nasprotniku se odgovarja v formuli »nisem jaz, ti si«. Bolj razvita verzija je osnova sprevrženega koncepta svobode izražanja, iz česar izhaja tudi popolnoma degradiran pojem resnice.
- Laž kot navada: ob lažnih novicah tudi toleriranje vseh oblik laži – od imen, ponarejenih dokumentov, negiranje očitnega, akumulacija nasprotujočih si laži v istem stavku. Psihološki učinek je prikazovanje laži kot osebne zmage, izkaz superiornosti nad nasprotnikom.
- Kombinacija kontrastnega obrata in laži kot navade ustvarja paralelni svet, v katerem so proizvajalci besedil iz medijskega centra in njihovi zavezniki prikazani kot vrhunski profesionalci: trač-treš novinar je »raziskovalni« novinar, polpismeni komentator je »novinarska legenda«, vsi, ki sodelujejo, so »ugledni« ali vsaj »znani«, čeprav je resnica žalostno drugačna.

Naslednji *adynton* je nedvomno nesposobnost intelektualcev in kulture, oz. odsotnost disidence, ki omogoča razvoj populizma in paralizira tudi institucije v popolni neaktivnosti.

Ena izmed velikih težav moje generacije je, da smo domnevali, da je prehod v ateizem, ki je sicer ključen za napredek vseh znanosti od 18. stoletja, nepovraten: danes bi nas radi mnogi prepričali, da je to samo posebnost nekega obdobja,

zgodovinski trenutek, tako rekoč ideološki voz, ki smo ga danes, čisti/brez ideologije, razvozlali, med drugim tudi zato, ker dobro vemo, kaj je sovražni govor. V skladu s splošno sprejetimi definicijami gre za verbalni (pisni ali ustni) napad – z znaki grožnje s fizičnim napadom – na raso, barvo, etnično pripadnost, spol, telesno in duševno prizadetost, spolno usmerjenost, narodnost, vero ali kakšno drugo značilnost posameznika ali skupine. A že težava, kako sovražni govor neposredno povezati z vojnimi zločini, se vleče vse od sojenja v Nürnbergu do sojenj v Haagu, prave rešitve pa še niso našli: sovražni govor, na žalost, še danes nima natančno izdelanega pojmovno-pravnega aparata. Po drugi strani pa je današnja evropska politična korektnost, ki se zlahka podreja tako političnemu pritisku kot etični arbitrarnosti, povsem izgubila zvezo z nekdanjo angleško in ameriško zahtevo po politični korektnosti: ameriška je namreč predvidevala tudi pozitivno segregacijo oziroma afirmativno akcijo, torej politično, javno in administrativno pomoč posameznikom in skupinam, ki so bile v preteklosti deprivilirane. Tako v vsakdanu, včasih pa tudi v institucijah, spričo slabo razumljene politične korektnosti nastaja zmeda, zlasti ob ljudeh, ki profesionalno pišejo in se tako tudi izražajo. Kultura seveda ni sveto in nedotakljivo področje, umetniki niso svete krave. Toda vprašanja sloga, poučnosti in urjenja uma ostajajo.

*

Mešanje večinskega mnenja in književnega postopka je v preteklosti – tudi nedavni – povzročilo grozljive posledice. Ocena o pomembnosti sloga je torej pomembna. Ocena o

prizadetosti čustev še pomembnejša: medtem ko so v zvezi s cerkvijo kot ustanovo in delom oblasti negodovanje, prezir in tudi sovraštvo upravičeni že samo zaradi izgube kulturnih spomenikov nacionalnega pomena, vsled finančnega avanturizma, ostaja vprašanje, ali so čustva vernikov res nekaj povsem drugega. Verniki so vendarle prizadeti zaradi sovraštva do svoje cerkve, ker delijo moč te ustanove, saj so ji »delegirali« del svojih državljanskih ingerenc. Vsaj tri problematične točke kažejo, da gre dejansko za to: prvič, katolike, samovoljno ali ne, zastopa ena politična stranka, ki ima katolištvo/krščanstvo v svojem programu in vseh javnih izjavah; drugič, nismo bili priča množičnemu državljanskemu protestu vernikov spričo škandalov v zvezi s cerkvijo; in tretjič, dober del vernikov odobrava politično akcijo (referendum) za krčenje človekovih pravic manjšine. O kaki prizadetosti intimnih verskih čustev torej ni mogoče govoriti, verniki v večini delujejo politično in javno skupaj s cerkvijo. Minimalno občutenje realnosti večine bi jih lahko senzibiliziralo za sovražni govor proti manjšinam, a jih doslej ni.

Druga stran istega problema je poneumljanje. Ne gre za naš prezir do širše publike, ampak za opazovanje procesa in nevarnega razširjanja pojava. Merila poneumljanja, zlasti ko gre za kolektiv, niso jasna: večja doza samozatiranja ter zadane škode samemu sebi in v skupini, kot vidimo iz zgodovinskih primerov, lahko vodi v popolno izničenje tako posameznika kot kolektiva, za katerega posameznik misli, da mu pripada ali ima do njega obveznosti. A jasno bi nam moralo biti še nekaj drugega, vsaj ob prebliskih državljanske zavesti, vsaj v trenutkih, v katerih poneumljanje proizvede vidne karnevalske, groteskne učinke.

Drugi jasen primer, ki na veliko omogoča razširjanje po-neumljanja, je meglena ideja o uravnovešenosti mišljenja: da, če gre za mišljenja, ne pa za mišljenje na eni in na drugi strani njemu zoperstavljeno neumnost, ki ne more imeti statusa mišljenja. Namesto da izenačijo kriterije nastopanja, mediji ravnotežje vzpostavljajo s trenutnim, nestabilnim in koruptivnim političnim razvrščanjem. Pri tem prednjači javna televizija, katere naloga je, da državljanom omogoča presojanje glede na kakovost argumentov in ne na politično pripadnost.

Disidenca, ki jo operativno imenujem stara disidenca, je s svojo samoparalizo in samoamnezijo, izzvano z adaptacijo in pomiritvijo z nacionalističnimi zapovedmi v obdobju 1990–2008, izgubila možnost in sposobnost reagiranja na vdor sovražnega govora. Temelje za sovražni govor je gradila skupaj z nacionalistično desnico in s tem je prišla do *adynatona* – meje, preko katere delovanje disidence ni več bilo možno. To je omogočilo naval sovražnega govora, na katerega ni več bilo odgovora. Del odgovornosti in večji del neodzivnosti je označil smrt nekdanje disidence (vsa pohvala osamljenim posameznikom!) in popolnoma drugačen nastop nove.

Svetlana Slapšak je antropologinja, literarna zgodovinarica, klasična filologinja in pisateljica. Napisala je več kot 50 del, nazadnje *Šola za delikatne ljubimce* (2020) in *Grožnja in strah: razraščanje sovražnega govora kot orodje oblasti v Sloveniji* (2022). Prevaja iz latinščine, stare in nove grščine in francoščine. Njene kolumne objavlja časopis *Večer*, pojavlja se tudi v drugih medijih. Za svoja dela je prejela ali bila nominirana za več nagrad, med vidnejšimi nagrado Helsinki Watch Award (2000) in nagrado Mirka Kovača za knjigo esejev o hrani *Leteči pilav*, 2015.